

Kopówka, Edward

Siedleckie kirkuty

Szkice Podlaskie 6, 36-41

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EDWARD KOPÓWKA

Siedleckie kirkuty

Najstarszy cmentarz żydowski (kirkut) w Siedlcach znajdował się obok dawnego rynku końskiego, przy miejskiej synagodze. Data jego powstania nie jest znana. Wiadomo jednak, że aż do czasów II wojny światowej znajdował się na nim nagrobek (macewa) z 1630 r. 22 marca 1798 r. księżna Aleksandra Ogińska potwierdziła nadanie działki, czyniąc ją wolną od zabudowy. Dokonała zamknięcia cmentarza i nakazała uporządkowanie go gminie przez wybudowanie wysokiego ogrodzenia i zasadzenie lip¹. W 1926 r. cmentarz ogrodzony był murem ciągnącym się wzdłuż ul. Żydowskiej (obecnie B. Joselewicza) od gmachu synagogi do ul. Długiej (obecnie bpa J. Świrskiego) i dalej aż do ul. Stary Rynek (ulica ta nie istnieje, pokrywa się z drogą wewnętrzną między zabudowaniami UW). Cmentarz liczył 2412 m².

Obok niego znajdowała się synagoga². Data budowy pierwszej, drewnianej synagogi nie jest znana. Wiadomo, że spłonęła w 1851 r. Nową, murowaną, wzniesiono w tym samym miejscu w latach 1856–1870. Zburzyli ją Niemcy w grudniu 1939 r.

Cmentarz został całkowicie zniszczony podczas II wojny światowej. Obecnie na tym miejscu znajdują się zabudowania BGŻ i wieżowiec UW.

Późniejszy cmentarz zlokalizowany był obok szpitala żydowskiego. Znajdowało się na nim kilka nagrobków z lat 1740–1822 — wiadomo jednak, że chowano tam i przed 1740 r. W 1926 r. cmentarz ten zajmował obszar 4780 m² i był otoczony murem ciągnącym się wzdłuż ulic Świętojańskiej i Sienkiewicza³. Uległ on również całkowitemu zniszczeniu podczas II wojny światowej. Zachował się jedynie fragment, przy którym 27 listopada 1943 r. hitlerowcy rozstrzelali 10 Polaków. Obecnie na murze znajduje się pamiątkowa tablica z nazwiskami zamordowanych i okolicznościowa płaskorzeźba. Budynek, w którym mieścił się szpital, istnieje do dziś i służy jako Przychodnia Stomatologiczna (przy ul. Armii Krajowej).

Ostatni, istniejący do dziś cmentarz przy ul. Szkolnej został wykupiony przez gminę żydowską (kahał) od chrześcijanina Mateusza Skolimowskiego w 1826 r. W roku tym cmentarz najprawdopodobniej został powiększony, gdyż w archiwum gminy żydowskiej istniały dokumenty potwierdzające funkcjonowanie cmentarza już od 1807 r. Najstarszy nagrobek, jaki znajdował się na nim przed II wojną światową, pochodził z 1827 r. Obecnie najstarszy zachowany nagrobek jest datowany na 1855 r.

Cmentarz⁴ zajmuje obszar około 3000 m². Na jego terenie w czasie okupacji hitlerowcy dokonywali masowych egzekucji miejscowych Żydów. Rozstrzeliwano głównie przy murze cmentarnym. Tam też palono i chowano przywożone samochodami zwłoki zagazowanych. Skąd przybywały te transporty, nie udało się ustalić. W 1942 r. pochowano zmarłych w transporcie Żydów z Radomia. Jeszcze w 1961 r. Komisja Lustracyjna Cmentarza Żydowskiego doliczyła się 18 masowych grobów długości 5 i 10 m. Spoczywa w nich ok. 3000 pomordowanych. A było to już po zatarciu większości śladów zbrodniczej działalności. W 1943 r. hitlerowcy, prawdopodobnie przy pomocy rumuńskich Żydów, wydobywali ciała pomordowanych i palili je na stosach. Przez kilka dni nad miastem unosił się swąd palonych ciał. Do dziś starsi mieszkańcy miasta pamiętają to wydarzenie⁵.

Po wojnie dokonano ekshumacji zamordowanych na terenie powiatu Żydów i szczątki złożono na cmentarzu. W miejscu tym ustawiono pamiątkową tablicę z napisem w trzech językach: hebrajskim, jidisz i polskim. Tekst jej brzmi: „Tu spoczywają szczątki Żydów pomordowanych oraz spalonych przez barbarzyńskich hitlerowców w Siedlcach i okolicach w latach 1942 – 1943, ekshumowanych z miejsc ich zagłady przez Komitet Żydowski w czwartą rocznicę likwidacji getta. Składamy hołd ich męczeńskiej śmierci. Społeczeństwo żydowskie w Siedlcach dnia 22.08.1946 roku”. Tekst w języku polskim uszkodzili „nieznani sprawcy”, odłupując część płyty.

W 1950 r., Jontel Goldman, siedlecki brukarz, rozpoczął starania o uporządkowanie cmentarza oraz wybudowanie dwóch pomników, upamiętniających zagładę miejscowych Żydów.

Jeden stanął rok później na miejscu pierwszego cmentarza, gdzie 22 sierpnia 1942 r. Niemcy rozpoczęli akcję wywożenia Żydów do Treblinki. Pomnik ten został przesunięty w 1982 r., w związku z budową gmachu PKO — znajduje się obecnie przy ul. Berka Joselewicza. Tekst umieszczony na płycie brzmi: „Miejsce uświęcone krwią 17 000 Żydów ofiar hitlerowskich ludobójców”.

Drugi pomnik miał stanąć na cmentarzu przy ul. Szkolnej. W ramach tych prac w 1958 r. wyjęto z ulic Siedlec płyty nagrobne, których hitlerowcy używali jako krawężników, i złożono je na cmentarzu.

Rok 1961 przyniósł powołanie wspomnianej już wcześniej Komisji Lustracyjnej Cmentarza Żydowskiego.

„Komisja po dokładnym zwiedzeniu terenu stwierdza co następuje:

- 1) Należy uporządkować teren cmentarza,
 - a) wytyczyć aleje, oznaczyć groby, uporządkować groby przez poukładanie tablic nagrobkowych, zasadzenie kwiatów itp. Na 18-tu grobach masowych długości 5 m i 10 m wykonać specjalne tablice pamiątkowe,
 - b) z 2000 tablic płyt nagrobkowych ułożyć pomnik piramidę,
 - c) zrobić tablice w miejscach gdzie rozstrzeliwano przy murze cmentarzowym (w murze cmentarzowym widać tkwiące kule). Złożyć szkło oraz wykonać napisy. W jednym miejscu rozstrzelano 29 kobiet (nazwiska znane),
 - d) zabezpieczyć mur okalający Cmentarz Żydowski (mur kruszy się),

Siedlec 682

MAGISTRAT
MIASTA SIEDLEC

4. 11. 1926 r.

L. 9480

M. SIEDLEC.

ZARZĄD GMINY WYŻEJ ŻYDOWSKIEJ
W SIEDLCACH
Otrzymano
4. 11. 1926 r.
1092/26

3. etuzyny

hromadki

3

Potrąbie opłaty miejskiej
2 zł. - gr.
kw. N° 573

Z A S W I A D C Z E N I E

Magistrat m. Siedlec niniejszem zaświadcza, iż pose-
sja w Siedlcach przy ulicy Warszawskiej Nr. 38, składająca się
z następujących nieruchomości:

- 1) 1-piętrowego domu przy ulicy Warszawskiej,
- 2) gmachu bóżnicy przy ulicy Warszawskiej i Żydowskiej,
- 3) gmachu parterowego ze sklepami przy ul. Warszawskiej i Stary
Rynek,
- 4) gmachu Synagogi wraz z przyległymi parterowymi budynkami;
- 5) starego cmentarza żydowskiego z murowanym parkanem, ciągnącym
się wzdłuż ulicy Żydowskiej od gmachu Synagogi aż do ulicy
Długiej, z ulicy Długiej do posesji succ. Czarnych, a z ulicy
Stary Rynek od budynku parterowego Gminy do posesji succ.
Himelferbów oraz
- 6) całkowitego gruntu posesji, -

od lat przeszło 50 (pięćdziesięciu) znajduje się w posiadaniu
Gminy Żyznaniowej Żydowskiej w Siedlcach.-

Prezydent m. Siedlec

sekretarz

Relimiej

[Signature]

Zaświadczenie o prawie własności posesji przy ul. Warszawskiej

- e) zabezpieczyć bramę wejściową, która spróchniała,
- f) w 1942 r. przywieziono transport wysiedlonych z Radomia (należy tę mogiłę uporządkować),
- g) na terenie cmentarza należy zasadzić krzewy, kwiaty itp.

Jednocześnie Komisja stwierdziła, że Cmentarz ten, który w zasadzie nie jest cmentarzem, a miejscem uświęconym krwią niewinnie pomordowanych obywateli narodowości żydowskiej — musi być uporządkowany i właściwie zabezpieczony”⁶.

W protokole jest wzmianka, iż w czasie wojny na terenie cmentarza funkcjonowało przez pewien czas krematorium. Bliższych szczegółów nie udało mi się ustalić. Być może był to jakiś prymitywny, przystosowany do przewozu piec kremacyjny. By zrealizować zalecenia Komisji, 12 listopada 1962 r. powstał w Siedlcach Komitet Opieki nad Żydowskimi Cmentarzami i Miejscami Straceń w Siedlcach, Mordach, Łosicach, Sokołowie Podlaskim i Węgrowie. W skład Komitetu weszli: Jontel Goldman — przewodniczący, Bronisława Szlezinger — wiceprzewodnicząca, Henryk Rajze — sekretarz, Goldfarb i Mieczysława Krawczyk — członkowie. W. Sobczyk opracował wstępne założenie projektowo-kosztorysowe, a Rapaport pomnik. Miała to być piramida z płyt nagrobnych wyjętych z ulic, a na niej postać Racheli płaczącej nad swoimi dziećmi. Część historyczną założeń projektowych napisał J. Goldman. Opracowanie to zawiera bardzo cenny materiał zdjęciowy, ukazujący życie codzienne w getcie siedleckim, jak również moment likwidacji. Niektóre zdjęcia wykonane zostały z ukrycia.

Projektu nie zrealizowano, gdyż miasto wystąpiło z innymi planami, które znacznie zmniejszały teren cmentarza. Część terenu planowano przeznaczyć na poszerzenie drogi i budowę domków jednorodzinnych. Komitet Opieki nad Żydowskimi Cmentarzami ostro zaprotestował. Doszło nawet do sporu pomiędzy Siedleckim Komitetem Opieki a Zarządem Głównym Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce. Towarzystwu zarzucano brak należytej ochrony cmentarza. W odpowiedzi na to Zarząd Główny TSKŻ zdelegalizował siedlecki Komitet Opieki. Na skutek tego sporu nie zrealizowano żadnego planu⁷.

W 1962 r. na cmentarzu odbył się ostatni pochówek. Tymczasem powstawały kolejne plany. W 1972 r. został zaakceptowany szczegółowy plan zagospodarowania przestrzennego Śródmieście – Zachód w Siedlcach. Przewidywał on poszerzenie ulicy Spokojnej w kierunku cmentarza o 2 metry. Z części cmentarza planowano wydzielić lapidarium o powierzchni 800 m², a resztę przeznaczyć pod zabudowę wielorodzinną. Nie przystąpiono jednak do prac.

Rok 1980 przyniósł kolejną próbę uporządkowania cmentarza. Powstał projekt techniczny autorstwa Beaty Michasiuk, opracowany przez Związek Wyznania Mojżeszowego. Nie zrealizowano go z powodu braku funduszy. W 1983 r. opracowano nowy projekt, który z kolei nie został zaakceptowany przez Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego.

Nadszedł rok 1987. Powstał Społeczny Komitet Porządkowania Cmentarza. Kolejny projekt, częściowo zrealizowany, opracował inż. Ratajski. W ramach podjętych prac naprawiono mur, wykonano nową, metalową bramę, uporządkowano

teren wycinając zbędne drzewa, postawiono przewrócone macewy⁸. Dziwi tylko fakt opracowania kolejnego projektu przy tyłu już istniejących. Oceniając te poczynania można dojść do wniosku, że więcej czasu poświęcono debatom nad sposobem uporządkowania cmentarza i opracowaniem projektów niż pracy. W 1993 r. cmentarz został wpisany do rejestru zabytków.

Na koniec nasuwa się pytanie: Co dalej z siedleckim kirkutem, który powoli zarasta? Miasto nie ma pieniędzy na ten cel. Żydzi, którzy odwiedzają Siedlce, robią kilka zdjęć, zadumają się nad swoimi losami i odjeżdżają.

PRZYPISY

- ¹ *Księga Pamięci Gminy Siedlce*, pod red. A.W. Jasny, Buenos Aires 1956, s. 14–15.
- ² Sąd Rejonowy w Siedlcach. Wydział Ksiąg Wieczystych, Księga hipoteczna nr 682.
- ³ Księga, op. cit. ; SRwS. WKW. Księga hipoteczna nr 697.
- ⁴ Księga, op. cit. ; SRwS. WKW. Księga hipoteczna nr 757.
- ⁵ Materiały W. Sobczyka w posiadaniu autora (przekazane przez J. Goldmana).
- ⁶ Protokół w posiadaniu autora.
- ⁷ Materiały w posiadaniu autora (przekazane przez J. Goldmana).
- ⁸ Materiały w posiadaniu Urzędu Wojewódzkiego w Siedlcach, Wydział Spraw Społecznych.